ISSN 1392-0340 (Print)
ISSN 2029-0551 (Online)
https://doi.org/10.15823/p.2020.138.10

Pedagogika / Pedagogy
2020, t. 138, Nr. 2, p. 175–192 / Vol. 13, No. 2, pp. 175–192, 2020

VYTAUTAS MAGNUS
UNIVERSITY
EDUCATION
ACADEMY

Smurtas artimoje aplinkoje: negalią turinčių nukentėjusiųjų situacijos įvertinimas

Rokas Uscila

Lietuvos teisės institutas, Ankštoji g. 1a, 01109 Vilnius, rokas.uscila@teise.org

Anotacija. Straipsnyje pateikiamas negalią turinčių asmenų, nukentėjusių nuo smurto artimoje aplinkoje, viktimologinės situacijos vertinimas Lietuvoje. Tyrimas apima negalią turinčių asmenų kriminalinės viktimizacijos būklės, struktūros ir dinamikos per 2013–2019 m. analizę. Straipsnyje atskleidžiama nukentėjusių asmenų su negalia viktimologinė charakteristika, viktimologiniu diskursu analizuojamas nukentėjusių asmenų viktimiškumas, jų rizika ir tikimybė tapti aukomis.

Esminiai žodžiai: *viktimologinis tyrimas, negalią turinčių asmenų viktimizacija, viktimiškumas.*

Įvadas

Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Lietuvos Respublikoje policijoje registruotų pranešimų apie smurtą artimoje aplinkoje 2015 m. buvo 38 510, 2016 m. – 50 285, 2017 m. – 47 941, 2018 m. – 41 531 ir 2019 m. – 53 075 pranešimai (Lietuvos statistikos departamentas, 2020). Taigi matyti pranešimų apie smurtą artimoje aplinkoje didėjimo tendencija, tai turėtų sąlygoti ir nukentėjusiųjų skaičiaus didėjimą, kartu šių nusikalstamų veikų latentiškumo mažėjimą. Vis dėlto toliau pateikiama statistinių duomenų analizė rodo, jog registruotų nukentėjusiųjų skaičius nėra toks didelis ir augantis: 2017 metais iš viso registruota 8189 nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje asmenys, 2018 m. – 10557, o 2019 metais – 9283 šios kategorijos nukentėjusieji (Informatikos ir ryšių departamentas, 2020). Duomenų analizė, gautų pranešimų apie smurtą ir nukentėjusių asmenų skaičiaus santykis leidžia formuoti hipotezę, kad smurtas artimoje aplinkoje išlieka itin latentiškas, o atskiros itin pažeidžiamos aukų kategorijos, pavyzdžiui, nukentėjusios negalią turinčios moterys, patiriančios atskirtį, izoliuotos, priklausančios nuo smurtautojo, yra dar labiau latentiškos.

Viktimologijos doktrinoje išskiriamos atskiros nusikaltimų aukų kategorijos, pasižyminčios didesniu pažeidžiamumu, kuris pasireiškia didesne rizika, tikimybe tapti nusikaltimų aukomis (Uscila, 2005). Atlikti moksliniai tyrimai rodo, kad nusikaltimų aukoms, turinčioms negalią, būdingas didesnis viktimiškumas. Viktimiškumas apibrėžiamas kaip asmens pažeidžiamumas, rizika tapti nusikaltimo auka (U. S. Department of Justice, 2015; SafeLifes report, 2017). Suprantama, kad viktimiškumas atspindi tik asmens tikimybę tapti auka, kuri priklauso nuo tam tikrų viktimizacinių rizikos veiksnių, pavyzdžiui, neįgalaus asmens izoliacijos, socialinių kontaktų su kitais asmenimis stokos ar apribojimo, gebėjimo kritiškai įvertinti situaciją ar / ir ją suvokti, atitinkamos patirties stokos, santykio su smurtautoju ir kt. Viktimiškumas – tai esamos ar potencialios aukos savybė (-ės), tiksliau – jų kompleksas, mažinantis asmens saugumą, kartu didinantis jo patrauklumą socialiai nepageidautinam, pavojingam reiškiniui (procesui). Viktimiškumas gali būti realizuojamas, kadangi yra netolygus galios pasiskirstymas tarp nukentėjusiojo su negalia ir kaltininko; aukos yra priklausomos (finansiškai, teisiškai, taip pat sociopsichologiškai) nuo kito asmens, taip pat smurtautojo; yra ribota galimybė keisti (paveikti) savo aplinką (mikro-/makro-), asmenys su psichosocialine negalia dėl psichikos sveikatos sutrikimų turi socialinių ir ekonominių sunkumų (pavyzdžiui, sudėtinga dirbti ir gauti pajamas, palaikyti artimus santykius su kitais žmonėmis, visavertiškai dalyvauti socialiniame gyvenime); taip pat ryški teisinių žinių, teisinių santykių patirties stoka, tad kyla problemų dėl kreipimosi į teisėsaugą, pranešimo apie įvykį, gebėjimų apginti savo, kaip nukentėjusiosios, teises; apskritai didesnė rizika patirti nusikaltimą (tris ir daugiau kartų); didesnė tikimybė patirti pakartotinę ir antrinę viktimizaciją; nusikaltimų auka sunkiau įveikia tiek trumpalaikius, tiek ilgalaikius nusikalstamos veikos poveikius (potrauminį stresą, psichologinę krizę).

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijoje (Neįgaliųjų konvencija, 2010) pripažįstama, kad negalią turinčioms moterims ir mergaitėms tiek namuose, tiek už namų ribų dažnai kyla didesnis smurto, sužalojimų ar prievartos pavojus, taip pat pavojus susidurti su atsainiu ar aplaidžiu požiūriu, netinkamu elgesiu ar išnaudojimu. Be to, Europos Parlamento rezoliucijoje dėl neįgalių moterų padėties Europos Sąjungoje nurodoma, kad maždaug 80 proc. neįgalių moterų yra psichologinio ir fizinio smurto aukos ir joms kyla didesnis seksualinio smurto pavojus negu kitoms moterims, taip pat smurtas yra ne tik bendra neįgalių moterų gyvenimo ypatybė, bet kartais ir jų negalios priežastis. Neįgalios moterys tris kartus dažniau negu kitos moterys patiria smurtą (Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties Europos Sąjungoje, 2007).

Paminėtina ir tai, kad 2020 m. Europos komisijos priimtoje Nusikaltimų aukų teisių strategijoje 2020–2025 m. (Nusikaltimų aukų strategija, 2020) išskiriami penki prioritetai, tarp kurių nurodoma, jog būtina tobulinti pagalbą ir paramą labiausiai pažeidžiamoms nusikaltimų aukoms. Aukščiau minėtoje strategijoje įvardijama, kad negalią turinčių asmenų viktimizacija – tai prioritetinis klausimas, reikalaujantis nuoseklaus viktimologinės situacijos įvertinimo. Priešingu atveju priimami sprendimai ar bandymai tobulinti nusikaltimų aukų pagalbos ir paramos sistemą neturėtų aiškaus mokslinio pagrindimo.

Taigi tarptautiniai dokumentai ir juose įtvirtintos nuostatos aiškiai įvardija šios viktimologinės temos aktualumą, kartu ir būtinumą jį įsivertinti nacionaliniu lygmeniu.

Šio ***straipsnio tikslas*** – pateikti negalią turinčių asmenų, nukentėjusių nuo smurto artimoje aplinkoje, viktimologinės situacijos vertinimą Lietuvoje bei suformuluoti pasiūlymus, rekomendacijas dėl pagalbos ir paramos plėtojimo šiai nukentėjusiųjų kategorijai.

Tyrimo metodologija. Analizei atlikti pasirinkta statistinė kiekybinių duomenų analizė, remtasi Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos Vidaus reikalų ministerijos (toliau – Informatikos ir ryšių departamentas) duomenimis, kurie pateikti pagal atskirą užklausą, taip pat Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos kaupiamais duomenimis. Pabrėžtina, kad šiandien – tai vieninteliai oficialūs duomenys, leidžiantys pateikti nukentėjusių neįgaliųjų vikitimologinės situacijos vertinimą. Taip pat straipsnyje taikytas dokumentų analizės metodas, išskirti ir analizuoti tarptautiniai dokumentai, remtasi kitų užsienio šalių viktimologinių tyrimų duomenimis bei kitais moksliniais šaltiniais.

Nukentėjusiųjų su negalia viktimologiniai tyrimai

Lietuvoje atliktų viktimologinių mokslinių darbų ir oficialios statistikos apie nukentėjusiuosius analizė parodė, kad šiuo metu nėra reprezentatyvių viktimologinių duomenų, kurie leistų visiškai atskleisti smurto prieš negalią turinčius asmenis artimoje aplinkoje viktimizacijos būklės ir lygio situaciją, t. y. kiek yra nukentėjusiųjų su negalia, koks jų paplitimas, kiek jų viktimizacija yra intensyvi, kokios negalią turinčių aukų viktimologinės charakteristikos.

Paskutinis reprezentatyvus viktimologinis tyrimas buvo atliktas 2011 metais. Viktimologiniai tyrimai itin svarbūs nustatant, kokia tikroji viktimizacijos būklė, jos lygis, t. y. kiek ir kokių nukentėjusiųjų yra valstybėje, koks jų pasiskirstymas teritorijoje, nuo kokių nusikalstamų veikų jie nukenčia, kokią žalą patiria ir t. t. Be to, viena iš svarbiausių viktimologinių tyrimų naudų – tai, kad tik turint patikimus ir realią viktimologinę situaciją reprezentuojančius duomenis įmanoma nuosekliai ir tikslingai tobulinti pagalbos ir paramos nukentėjusiesiems sistemą. Turint kokybiškus viktimologinius duomenis galima tiksliai identifikuoti ir įvertinti nukentėjusiųjų paslaugų poreikį bei prieinamumą, taip pat būtinų paslaugų apimtis ir pritaikymą individualiems poreikiams. Galima žinoti ir koks paslaugų teritorinis pasiskirstymo poreikis, t. y. kur ir kokių paslaugų reikia, bei kokia paslaugų kokybė. Kitaip tariant, sprendimai dėl nukentėjusiųjų pagalbos ir paramos sistemos plėtojimo turi būti priimami ne *ad hoc* principu ar subjektyvia nuomone, bet pagrindžiami patikimais viktimologiniais duomenimis. Lietuvos teisės instituto tyrime nurodoma, kad socialinių paslaugų teikėjai išskiria moteris, moteris su vaikais ir neįgalias moteris kaip smurto aukas, kurioms tenka teikti pagalbą, tačiau jų apimtis, specializacija yra nežinoma (Michailovič, Justickaja, Vaičiūnienė, 2019). Kiti tyrėjai nurodo, kad

trūksta efektyvaus bendradarbiavimo tarp valstybinių institucijų, o nukentėjusiems nuo smurto artimoje aplinkoje trūksta aiškios informacijos dėl teikiamos pagalbos ir paramos, smurtą patyrę neįgalieji yra informaciniame vakuume, vyrauja pranešimai tik apie fizinį smurtą ir tai rodo, kad ekonominis, psichologinis ar seksualinis smurtas gali būti sunkiau atpažįstamas (Purvaneckienė, Venslovaitė, 2019).

2013 m. gruodžio 11 d. Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų (2013/2065(INI)) nurodo, jog negalią turinčios moterys turi didesnę smurtinę viktimizacinę patirtį, ypač patirdamos smurtą artimoje aplinkoje ir seksualinį išnaudojimą. Akcentuojama, kad, remiantis viktimologiniais duomenimis, moterų su negalia viktimizacijos rizika yra nuo 1,5 iki 10 kartų didesnė nei sveikų moterų. Be to, aukščiau pateiktoje rezoliucijoje pabrėžiama, kad neįgalios moterys gali patirti viktimizaciją gyvendamos bendruomenėje ar specializuotose švietimo, socialinės ir sveikatos priežiūros įstaigose, tad būtina imtis konkrečių priemonių siekiant kovoti su šiuo neleistinu reiškiniu, kuris yra nusikaltimas ir šiurkštus žmogaus teisių pažeidimas. Akcentuojama, kad negalią turinčioms moterims turi būti užtikrinta galimybė pasinaudoti nukentėjusiųjų asmenų pagalbos ir paramos sistemos teikiamomis paslaugomis. Išskiriama, kad moterų su negalia viktimiškumas, rizika tapti smurto aukomis dėl lyties pasireiškia per emocinį priklausomumą. Nustatyta, kad nukentėjusiųjų neįgaliųjų moterų žemesnis asmeninės ir socialinės raidos lygis, joms trūksta lytinio švietimo bei žinių apie seksualumą, o visuomenėje gajūs žalingi mitai šiuo klausimu. Be to, nurodoma, kad remiantis patikimais duomenimis padidėjus skurdo lygiui visuomenėje daugėja viktimizacijos atvejų, kai seksualiai išnaudojamos negalią turinčios moterys (Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų, 2013).

Vėlesnėje Europos Parlamento rezoliucijoje dėl neįgalių moterų padėties nurodoma, jog 75 proc. žmonių su sunkia negalia yra atriboti nuo darbo rinkos, o tai didina jų socialinę atskirtį, izoliaciją, kartu yra reikšmingas veiksnys, didinantis jų viktimiškumą. Taip pat nurodoma, kad neįgaliųjų moterų smurtinė viktimizacija yra 2–3 kartus didesnė negu negalios neturinčių moterų. Net 34 proc. sveikatos problemų ar negalią turinčių moterų savo gyvenime yra patyrusios fizinį ar seksualinį smurtą, kai auką ir smurtautoją siejo partnerystės ryšiai. Taigi nukentėjusiojo ir nusikaltusiojo interakcija – tai dar vienas svarbus veiksnys, darantis reikšmingą įtaką asmenų su negalia viktimiškumui. Be to, rezoliucijoje išskiriama atskira neįgaliųjų viktimizacijos forma – tai neįgalių moterų sterilizacija be jų žinios ir sutikimo; ji ypač paplitusi tarp etninių mažumų moterų (Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties, 2018).

Aukščiau pateiktas tendencijas nurodo ir Lietuvos mokslininkai, kai teigiama, kad visos negalią turinčios moterys yra patyrusios didesnio ar mažesnio lygio smurtinę-psichologinę viktimizaciją vaikystėje. Pabrėžiama, kad moterų su negalia vaikystėje patirta viktimizacija turėjo įtakos jų savęs izoliacijai, bendravimo sutrikimams, taip pat baimėms patirti pakartotinį smurtą ir nenorą kreiptis pagalbos (*Šumskienė*, Augutienė, Jonutytė, Šumskas, 2014).

Toliau pateikiami Informatikos ir ryšių departamento viktimologiniai statistiniai duomenys, jų analizė, kartu atskleidžiamos pagrindinės asmenų su negalia viktimizacinės tendencijos.

Neįgaliųjų viktimologinės situacijos įvertinimas Lietuvoje

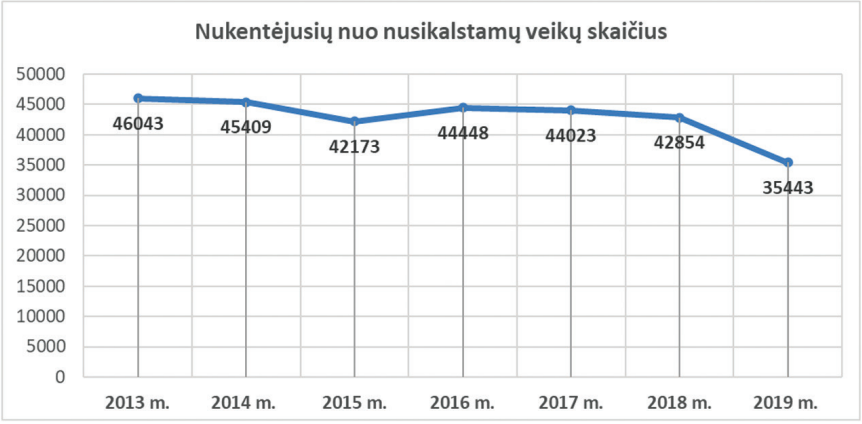

1 pav. Nukentėjusių (fizinių asmenų) nuo nusikalstamų veikų skaičius 2013–2019 m. (absol. skaič.)

1 paveiksle pateiktų duomenų analizė rodo, kad nukentėjusių asmenų skaičius nuo 2016 m. nuosekliai mažėja, o ženklesnis skaičiaus sumažėjimas jau matyti 2019 metais, kai per metus nukentėjusiųjų skaičius sumažėjo 17 proc., per 2019 m. registruoti 35 446 nukentėję fiziniai asmenys. Suprantama, kad ši tendencija tiesiogiai susieta su registruoto nusikalstamumo mažėjimo tendencija, o koks yra realus viktimizacijos lygis, gali parodyti tik viktimologiniai tyrimai. Paskutinis 2011 metų viktimologinis tyrimas parodė, kad nusikalstamų veikų bendras lygis yra mažiausiai aštuonis kartus didesnis, negu pateikia atitinkamų nusikalstamų veikų registruota statistika. Be to, taikyta unikali metodika leido atskleisti ir atskirų nusikalstamų veikų lygio neatitiktį su registruoto nusikalstamumo duomenimis. Panaudojant „RAS“ rodiklį nusikalstamų veikų lygio įvertis 2011 m. Lietuvoje yra didesnis, negu pateikia registruoto nusikalstamumo statistika: sukčiavimų – 2 kartus, viešosios tvarkos pažeidimų – 11 kartų, plėšimų – 14 kartų, narkotikų platinimo – 17 kartų, turto prievartavimų – 17 kartų, terorizavimo, grasinimų nužudyti – 25 kartus, kyšio reikalavimų – 135 kartus, neteisėto poveikio elektroniniams duomenims – 863 kartus ir seksualinio priekabiavimo – net 1 065 kartus (Kiškis, Justickaja, Uscila, 2014). Taigi tolimesnė analizė atskleidžia tik dalį realių viktimizacinių procesų, kuriuose nukenčia asmenys su negalia.

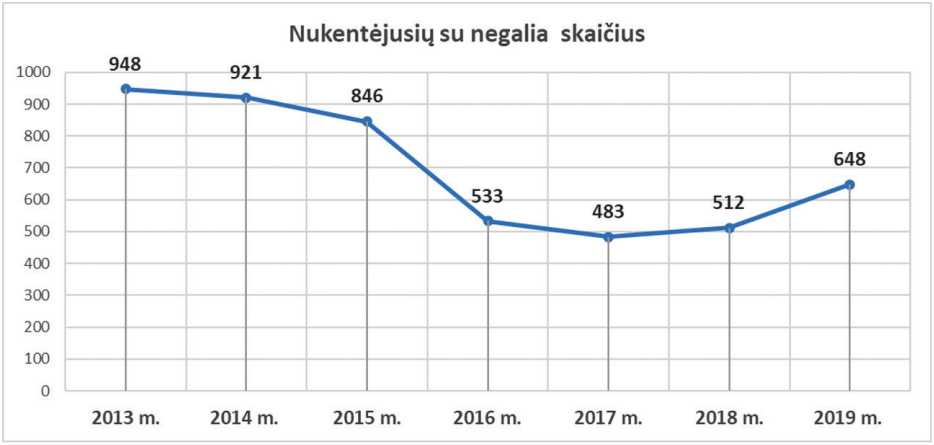

2 pav. Bendras nukentėjusių su negalia skaičius 2013–2019 m. (absol. skaič.)

2 paveiksle pateikti duomenys rodo kitą neįgalių asmenų viktimizacijos tendenciją, kur nukentėjusiųjų negalią turinčių asmenų skaičius nuo 2017 m. nuosekliai didėja. Taigi stebimos dvi tendencijos, kai bendras nukentėjusiųjų skaičius nuo 2017 m. mažėja (žr. 1 pav.), o nukentėjusių asmenų su negalia skaičius didėja. Per tris pastaruosius metus neįgaliųjų asmenų, kurie patyrę viktimizaciją, padaugėjo net 34 proc.

Svarbu paminėti, kad neįgalieji bendroje Lietuvos gyventojų populiacijoje sudaro 8–9 proc. visų gyventojų. Tačiau palyginus nukentėjusiųjų su negalia dalį tarp visų nukentėjusiųjų, tai sudaro 1,83 proc. (2018 m.) Taigi stebimas neatitikimas tarp oficialios statistikos duomenų ir tarptautiniuose dokumentuose įvardijamų tendencijų, kai neįgalieji įvertinami kaip itin pažeidžiami ir turintys padidintą viktimizacijos riziką.

Taip pat būtina paminėti, kad asmenų su negalia bendras skaičius nuo 2015 m. nuolatos mažėja, t. y. 2015 m. registruoti 248897, o 2018 m. – 230609 asmenys su negalia (Neįgalumo statistika ir dinamika, 2020). Taigi stebima tendencija, kad mažėjant neįgaliųjų skaičiui daugėja šių asmenų, patyrusių viktimizaciją.

Pateiktos tendencijos vertintinos kaip itin reikšmingos ir reikalaujančios atskiro nusikaltimų aukų pagalbos ir paramos sistemos įvertinimo, t. y. kiek sistema pajėgi užtikrinti pagalbą nukentėjusių su negalia asmenų poreikiams, kiek ir kokia apimtimi užtikrinamos jų teisės į teisingumą, nekliudomą ir efektyvų dalyvavimą baudžiamajame procese, pagalbą, paramą ir kitas teises, kurias turi garantuoti valstybė įgyvendindama Nusikaltimų aukų direktyvą.

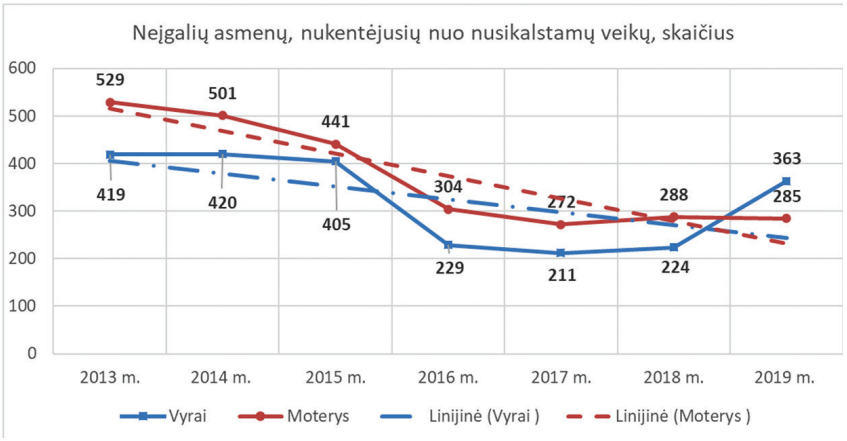

3 pav. Nukentėjusiųjų su negalia pasiskirstymas pagal lytį 2013–2019 m. (absol. skaič.)

3 paveiksle pateikta viktimologinių duomenų analizė rodo, kad negalią turinčių asmenų pasiskirstymas pagal lytį yra santykinai proporcingas, t. y. nukentėjusių moterų su negalia 2013–2018 m. registruota daugiau nei vyrų, tačiau 2019 m. fiksuota, kad negalią turinčių vyrų registruota daugiau nei moterų.

Akcentuojant moterų su negalia viktimizaciją būtina paminėti, kad jų viktimizacijos lygis didesnis nei moterų, kurios neturi negalios. Remiantis Informatikos ir ryšių departamento duomenimis, tarp visų registruotų nukentėjusiųjų vyrai sudarė 51–53 proc., o nukentėjusios moterys – 47–50 proc. Taigi pasiskirstymas pagal lytį santykinai vienodas, tačiau analizuojant nukentėjusiųjų su negalia situaciją ryškėja kitos tendencijos, kai nukentėję vyrai sudaro 42–44 proc., o moterys 56–58 proc., taigi moterų su negalia viktimizacija intensyvesnė, rizika, tikimybė tapti auka didesnė nei vyrų su negalia.

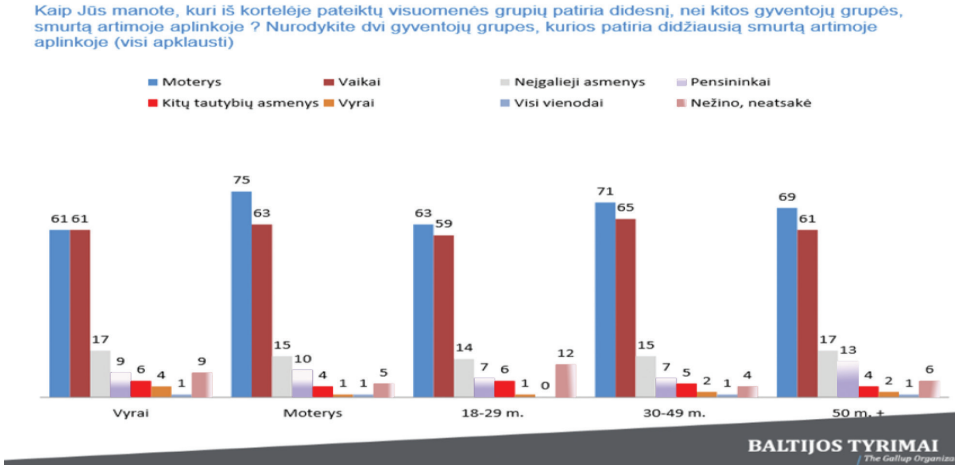

4 pav. Didžiausią smurtą artimoje aplinkoje patiriančios socialinės grupės (proc., N-1050)

Pateikiamus statistinius duomenis galima papildyti Lietuvos gyventojų apklausos apie smurtą artimoje aplinkoje 2019 m. tyrimo duomenimis (Moterų informacijos centras, 2019), kur neįgalieji nukentėję asmenys išskiriami kaip viena iš dažniausiai smurtą artimoje aplinkoje patiriančių socialinių grupių. Tokį vertinimą pateikia tiek skirtingų amžiaus grupių, tiek skirtingų lyčių respondentai (plačiau žr. 4 paveikslą).

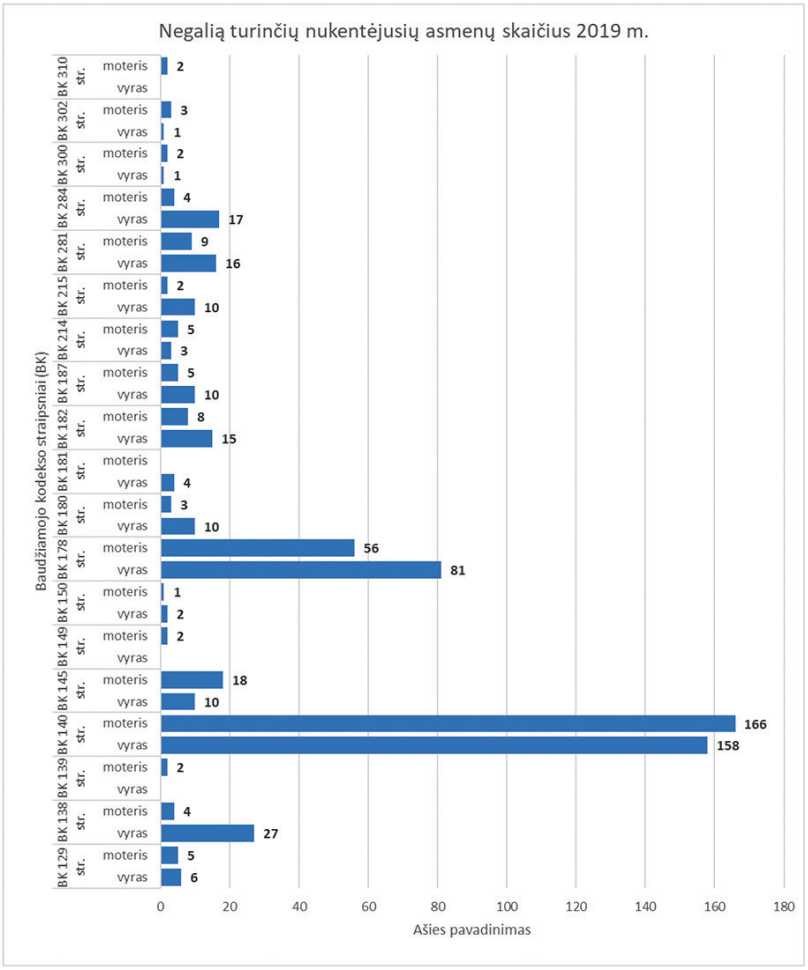

5 pav. Negalią turinčių asmenų viktimizacijos struktūra 2019 m. (pasiskirstymas pagal lytį (absol. skaič.))

5 paveiksle pateikta bendra nukentėjusių asmenų su negalia viktimizacijos struktūra, t. y. nuo kokių nusikalstamų veikų dažniausiai nukenčia asmenys, kurie turi negalią. Reikia pažymėti, kad viktimizacijos struktūroje aiškiai išsiskiria smurtinio pobūdžio nusikaltimai: fizinio skausmo sukėlimai ar nežymūs sveikatos sutrikdymai (BK 140 str.),

kur matyti intensyvesnė moterų su negalia viktimizacija, kaip ir grasinimų nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimo atvejais. Paminėtina, kad 2019 m. registruoti 94 nukentėję nuo nužudymų (BK 129 str. nužudymas), tarp kurių buvo net 11 negalią turinčių asmenų, tai sudarė 12 proc. nukentėjusiųjų nuo nužudymų.

Tolimesnė duomenų analizė parodė, kad asmenų su negalia viktimizacija pasireiškia ir turtinių nusikalstamų veikų atvejais, kur vyrauja vagystės (BK 178 str.), sukčiavimai (BK 182 str.), turto sunaikinimas ir sugadinimas, čia matyti intensyvesnė nukentėjusių vyrų su negalia viktimizacija.

Išsamesnės analizės reikalauja negalią turinčių moterų smurtinės viktimizacijos aspektas.

Neįgalių asmenų smurtinė viktimizacija artimoje aplinkoje

Toliau pateikiama negalią turinčių asmenų smurtinė viktimizacija artimoje aplinkoje, jos paplitimas, struktūra remiantis registruota 2013–2019 metų statistika.

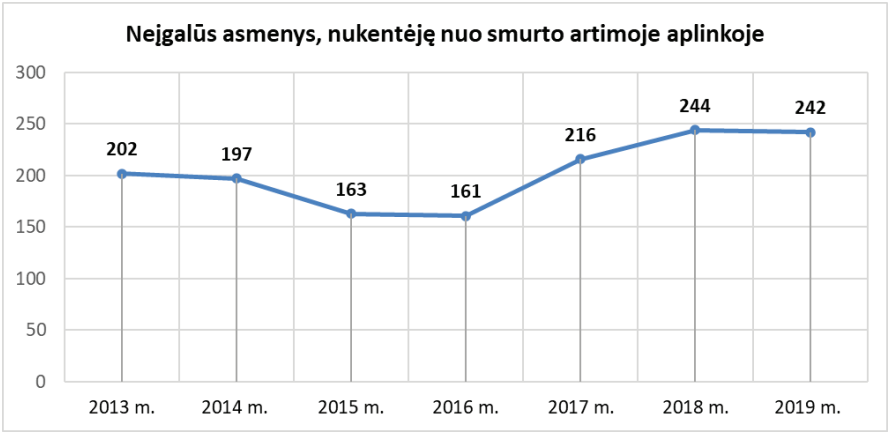

6 pav. Neįgalūs asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje 2013–2019 m. (absol. skaič.)

Šio straipsnio įvadinėje ir pirmojoje dalyje buvo akcentuota, kad remiantis tarptautiniais tyrimais asmenų, ypač moterų, su negalia viktimizacijos lygis aukštesnis, t. y. jos dažniau nukenčia, taip pat joms yra didesnė rizika patirti pakartotinę ar / ir antrinę viktimizaciją. Čia reikėtų priminti, jog apskritai 2019 m. teisėsaugos institucijose buvo registruoti 9283 asmenys, kurie nukentėjo nuo smurto artimoje aplinkoje (2018 m. – 10 557; 2017 m. – 8 189 asmenys), tačiau 6 paveiksle pateikti duomenys rodo, kad pastaraisiais metais nukentėjusieji su negalia tarp visų nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje

vidutiniškai sudaro vos 2,7 proc., nors neįgalieji tarp visų gyventojų sudaro apie 9 proc. Taigi galima formuluoti tikimybinę prielaidą, kad nukentėjusių su negalia nuo smurto artimoje aplinkoje atvejai pasižymi išskirtinai dideliu latentiškumo lygiu.

Kita svarbi tendencija ta, kad nuo 2016 m. matyti šios kategorijos aukų skaičiaus didėjimas.

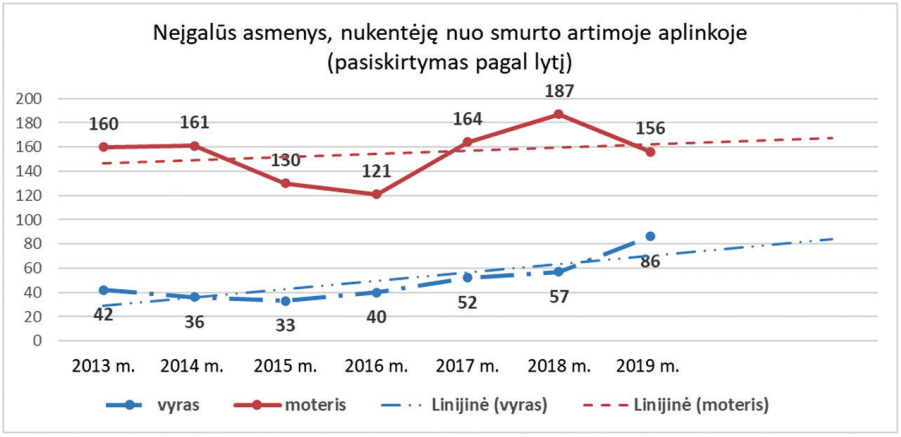

7 paveikslas. Negalią turintys asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje (pasiskirstymas pagal lytį 2013–2019 m. (absol. skaič.))

7 paveiksle pateiktų septynerių metų duomenų analizė rodo, kad tiek moterų, tiek vyrų, turinčių negalią, skaičius didėja. Palyginus moterų ir vyrų su negalia smurto patyrimą artimoje aplinkoje matoma, kad moterys smurtinę viktimizaciją artimoje aplinkoje patiria du tris kartus dažniau nei vyrai.

Paminėtina ir tai, kad 2019 m. iš viso nukentėjo 17 072 moterys, iš jų 7160 nukentėjo nuo smurto artimoje aplinkoje, tai sudarė 42 proc. visų nukentėjusiųjų moterų. Atitinkamai 2019 m. iš viso nukentėjo 285 moterys su negalia, tarp pastarųjų 156 patyrė smurtą, tai sudarė 55 proc. tarp visų nukentėjusių moterų su negalia. Taigi, palyginus nukentėjusių moterų be negalios ir su negalia smurtinę viktimizaciją, matoma, kad moterys su negalia dažniau ją patiria artimoje aplinkoje.

1 lentelė

Negalią turintys asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje (pasiskirstymas pagal patirtas nusikalstamas veikas ir lytį 2013–2019 m. (absol. skaič.))

Nusikalstama veika	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.
Nužudymai (BK 129 str.)	1		1	1			1
vyras	1			1			1
moteris			1				
Sunkus sveikatos sutrikdymas (BK 135 str.)			1			2	
vyras			1			1	
moteris						1	
Nesunkus sveikatos sutrikdymas (BK 138 str.)	2	8	1	2	4	9	3
vyras	1	1		1	1	4	2
moteris	1	7	1	1	3	5	1
Fizinio skausmo sukėlimas ar nežymus sveikatos sutrikdymas (BK 140 str.)	175	164	144	133	182	214	217
vyras	35	30	28	32	44	48	80
moteris	140	134	116	101	138	166	137
Grasinimas nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimas (BK 145 str.)	18	24	14	23	22	20	17
vyras	5	5	2	4	3	3	2
moteris	13	19	12	19	19	17	15

2013–2019 m. duomenų analizė rodo, kad daugiausia neįgalieji dėl smurto artimoje aplinkoje patiria fizinio skausmo sukėlimus ar nežymius sveikatos sutrikdymus (BK 140 str.), tai sudaro 89 proc. visų nukentėjusiųjų su negalia artimoje aplinkoje. Čia svarbu pažymėti, kad 60–75 proc. šių nukentėjusiųjų sudaro negalią turinčios moterys. Taip pat nemaža dalis neįgaliųjų nuo smurto artimoje aplinkoje patiria grasinimus nužudyti ar sunkiai sutrikdyti žmogaus sveikatą arba žmogaus terorizavimą (BK 145 str.).

2 lentelė

Negalią turintys asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje (pasiskirstymas pagal patirtą žalą 2013–2019 m. (absol. skaič.))

Nukentėjęs patyrė:	2013 m.	2014 m.	2015 m.	2016 m.	2017 m.	2018 m.	2019 m.
Turtinę žalą	3	-	1	2	3	5	6
Fizinį smurtą	171	165	137	116	168	189	173
Seksual. prievartą	-	-	-	-	-	-	-
Psicholog. prievartą	12	13	10	15	15	11	5
Nepriežiūrą	-	2	-	-	-	-	-

2 lentelėje pateikti duomenys rodo, kokią žalą ir poveikį patiria negalią turintys asmenys nuo smurto artimoje aplinkoje. Viena vertus, tai atitinkamas atspindys nusikalstamų veikų, ką ir patyrė negalią turintys asmenys (žr. 1 lentelę). Kita vertus, pateikti duomenys kelia pagrįstų abejonių, kad per 7 metus nė vienas neįgalusis nepatyrė seksualinės prievartos artimoje aplinkoje, taip pat vidutiniškai tik 10 nukentėjusių asmenų su negalia per metus registruojama kaip nukentėjusieji, kurie patyrė psichologinę prievartą.

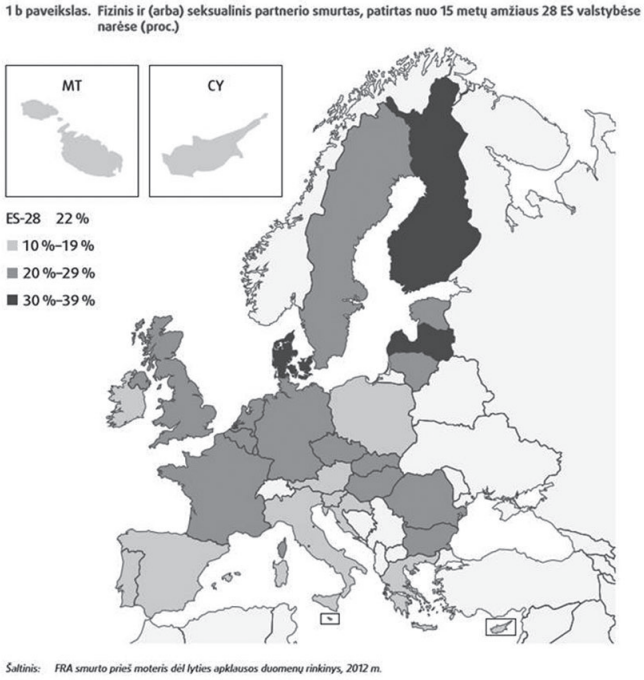

8 paveikslas. Fizinis ir (arba) seksualinis partnerio smurtas, patirtas nuo 15 metų amžiaus 28 ES valstybėse narėse (proc.)

Apibendrinant pabrėžtina, kad nagrinėjamu aspektu statistiniai duomenys visiškai neatspindi realios negalią turinčių asmenų psichologinio ir seksualinio smurto viktimizacijos situacijos, kuri akcentuojama tarptautiniuose dokumentuose, tyrimuose.

Tarptautiniai tyrimai rodo, kad 24 proc. (Europos Sąjungos vidurkis – 22 proc.) Lietuvos asmenų nurodė, kad patyrė fizinį ir (arba) seksualinį smurtą. Aštuntame paveiksle pateikti duomenys rodo, kad Lietuva patenka tarp ES valstybių narių, kuriose yra didesnis nei ES valstybių narių fizinės ir (arba) seksualinės viktimizacijos vidurkis. Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūros tyrime pabrėžiama, kad viena iš labiausiai paplitusių smurto formų artimoje aplinkoje, kai nukenčiama nuo partnerio, yra seksualinis smurtas. Tai reikalauja imtis konkrečių veiksmų, kuriais būtų keičiamas požiūris į seksualinio pobūdžio moterų viktimizaciją. Nurodoma, kad 1 iš 10 moterų nuo 15 metų amžiaus yra patyrusi kokį nors seksualinį smurtą, o 1 iš 20 moterų nuo 15 metų amžiaus buvo iššaginta (FRA – Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014).

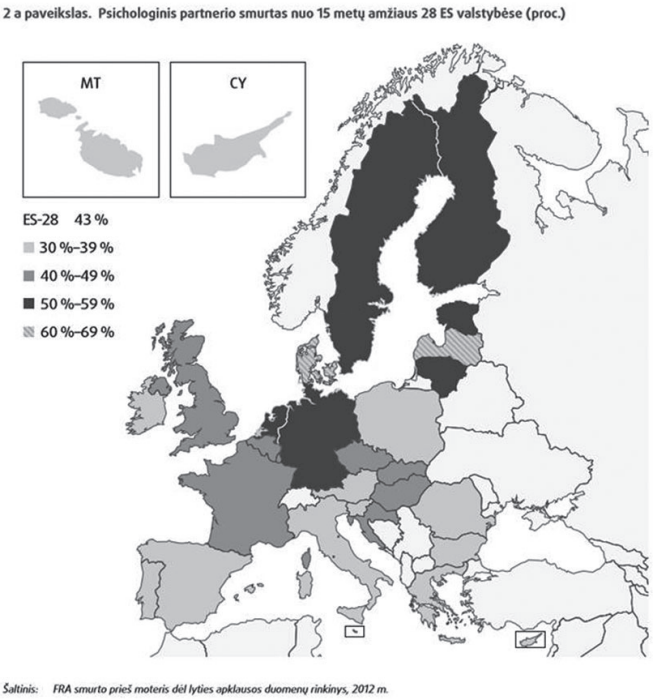

9 paveikslas. Psichologinis partnerio smurtas nuo 15 metų amžiaus 28 ES valstybėse (proc.)

28 ES valstybių vidurkis – 43 proc. moterų yra patyrusios kokį nors psichologinį smurtą artimoje aplinkoje. Dažniausiai psichologinis smurtas pasireiškia kaip kontroliuojantis elgesys, bauginimas ir šantažas, menkinimas ar žeminimas moters privačioje aplinkoje. Lietuvos respondentų apklausa parodė, kad net 51 proc. asmenų nurodė, jog

patyrė psichologinį smurtą artimoje aplinkoje (FRA – Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra, 2014). Tad aukščiau pateikti duomenys leidžia suabejoti itin žemu negalią turinčių asmenų smurtinės viktimizacijos lygiu, patiriant seksualinį ir psichologinį smurtą, ypač įvertinant jų padidintą riziką ir tikimybę patirti minėtas smurto formas.

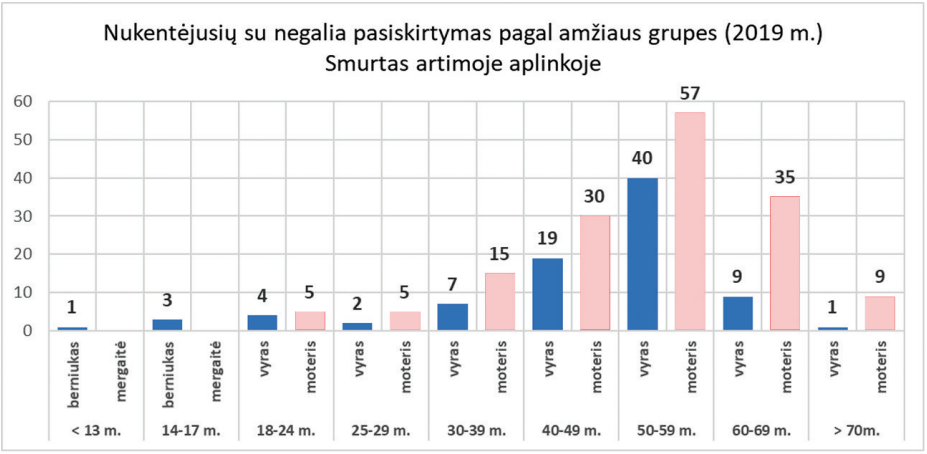

10 paveikslas. Negalią turintys asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje (pasiskirstymas pagal amžiaus grupes 2019 m. (absol. skaič.))

Statistinių duomenų analizė rodo, kad dažniausiai smurtą artimoje aplinkoje patiria vyresnio amžiaus negalią turinčios moterys. 2019 m., kaip ir pastarųjų trejų metų, duomenys rodo, kad daugiausia nukentėjusių moterų su negalia registruota amžiaus grupėse nuo 50 iki 70 metų. Atkreiptinas dėmesys, kad nukentėjusių moterų amžiaus grupėje nuo 60 iki 70 metų viktimizacija keturis kartus didesnė nei vyrų su negalia. Negalią turinčių vyrų didžiausia viktimizacija amžiaus grupėse nuo 40 iki 60 metų.

Apibendrinant pabrėžtina, kad nukentėjusiųjų amžiaus aspektas sąlygoja dar didesnį aukų pažeidžiamumą, jų izoliaciją, nes vyresnio amžiaus žmonės mažiausiai linkę pranešti apie patirtą smurtą, nesikreipia pagalbos, o ir jų fizinės galimybės tai padaryti yra ribotos.

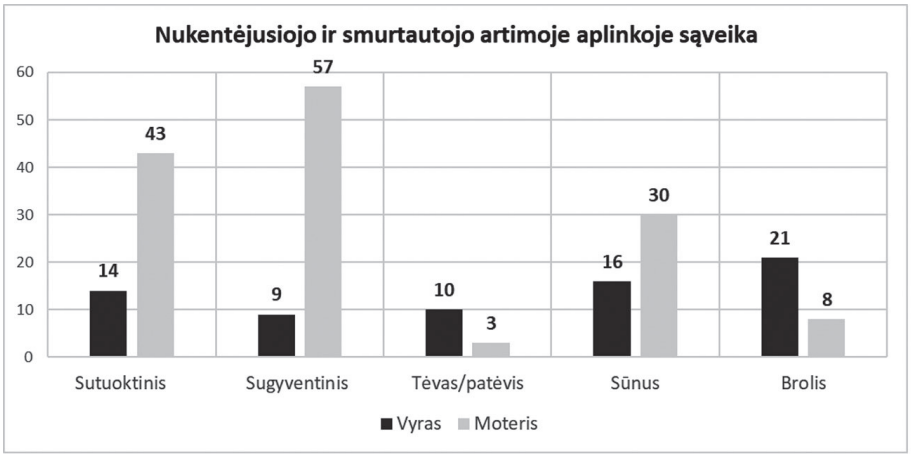

11 paveikslas. Negalią turintys asmenys, nukentėję nuo smurto artimoje aplinkoje (pasiskirstymas pagal sąveiką su smurtautoju 2019 m. (absol. skaič.))

Vienas iš esminių veiksnių, sąlygojančių smurto aukų viktimiškumą, t. y. riziką, tikimybę patirti viktimizaciją, – sąveika su smurtautoju. Šis aspektas itin reikšmingas būtent negalią turinčių asmenų atžvilgiu, kadangi nukentėjusįjį ir smurtautoją sieja ne tik giminystės ir šeiminiai santykiai, bet ir faktinis priklausomumas nuo kito asmens. Čia reikėtų priminti itin didelį jėgos ir galios skirtumą tarp šalių, o tai veda prie sisteminio smurto ir santykių, paremtų visiška asmens kontrole ir dominavimu nukentėjusio asmens atžvilgiu. Nukentėjusysis su negalia dažnai yra priklausomas nuo smurtautojo, jo sprendimų galia yra ribojama, taip pat matyti jų saviizoliacija, fizinis ir socialinis at(si)skyrimas nuo aplinkos ar komunikacija per smurtautoją.

Viktimologijos doktrinoje plačiai aptariamas „aukos sindromas“, „aukos nesipriešinimo ir paklusimo fenomenas“, kurie paaiškina aukos pasyvumą, nenorą ar / ir negebėjimą spręsti esamą situaciją, baimę nutraukti santykius su smurtaujančiu asmeniu. Taigi 11 paveiksle pateikti duomenys rodo ypač aiškius nukentėjusių negalią turinčių moterų ir jų smurtautojų ryšius. Didžioji dalis moterų su negalia nukenčia nuo savo sugyventinio. Tai net šešis kartus daugiau nei vyrų su negalia, nukentėjusių nuo tos pačios kategorijos artimųjų. Vyrai su negalia daugiau nukenčia nuo kitų vyrų, kai juos sieja giminystės ryšiai, t. y. nukenčia nuo brolio, sūnaus, tėvo ir kt.

Išvados

Atliktas tyrimas patvirtina hipotezę, kad negalią turinčių asmenų smurtas artimoje aplinkoje itin latentiškas, t. y. nukentėjusieji su negalia tarp visų nukentėjusiųjų nuo smurto artimoje aplinkoje sudaro vos 2,7 proc. Tarptautiniai tyrimai rodo, kad negalią

turinčių moterų smurto artimoje aplinkoje viktimizacija yra 2–3 kartus didesnė negu negalios neturinčių moterų. Ypač atkreiptinas dėmesys į neįgaliųjų seksualinio smurto viktimizacijos procesus, taip pat kitas sunkiai identifikuojamas smurto formas, tokias kaip psichologinis ir ekonominis smurtas. Itin didelių abejonių kelia tai, kad pagal registruotą statistiką per 7 pastaruosius metus nė vienas neįgalusis nepatyrė seksualinės prievartos artimoje aplinkoje.

Tad būtina ieškoti mechanizmų, kuriais būtų užtikrintas viktimizaciją patyrusių neįgaliųjų nekliudomas kreipimasis pagalbos į teisėsaugą, saugumo užtikrinimas ir teisė į teisingumą. Būtina užtikrinti visą pagalbos ir paramos aukai paketą, kurį garantuoja Nusikaltimų aukų direktyva, ypač akcentuojant teisę į informacijos gavimą ir pateikimą, teisę į lydintį asmenį, taip pat teisę į savalaikę kokybišką ir prieinamą pagalbą per specializuotus pagalbos centrus.

Kitas svarbus aspektas – Lietuvoje būtina atlikti viktimologijos mokslu grįstą viktimologinį tyrimą, kuriuo būtų atskleista tikroji nukentėjusiųjų su negalia viktimizacijos būklė, jos lygis, t. y. kiek ir kokių nukentėjusiųjų su negalia yra valstybėje, koks jų pasiskirstymas teritorijoje, nuo kokių nusikalstamų veikų jie nukenčia, kokią žalą patiria. Viena iš svarbiausių viktimologinių tyrimų naudų – tai, kad tik turint patikimus ir realią viktimologinę situaciją reprezentuojančius duomenis įmanoma nuosekliai ir tikslingai tobulinti pagalbos ir paramos nukentėjusiesiems sistemą. Turint kokybiškus viktimologinius duomenis galima tiksliai identifikuoti ir įvertinti nukentėjusiųjų paslaugų poreikį bei prieinamumą, taip pat būtinų paslaugų apimtis ir pritaikymą individualiems poreikiams. Galima žinoti ir koks paslaugų teritorinis pasiskirstymo poreikis, t. y. kur ir kokių paslaugų reikia, bei kokia paslaugų kokybė. Kitaip tariant, sprendimai dėl nukentėjusiųjų pagalbos ir paramos sistemos plėtojimo turi būti priimami ne *ad hoc* principu ar subjektyvia nuomone, bet pagrindžiami patikimais viktimologiniais duomenimis.

Taigi Lietuvos Respublikos Socialinės apsaugos ir darbo, Teisingumo ministerijos turi imtis aktyvios lyderystės ir užtikrinti, kad būtų užtikrintas nukentėjusiųjų su negalia bazinių paslaugų paketas, įtraukti specialistai, organizacijos, kurios turi specialių žinių ir specializaciją teikti pagalbą ir paramą asmenims su negalia.

Literatūra

Europos Parlamentas. (2018). *Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties*. 2018 m. balandžio 18 d. Nr. 2018/2685 (RSP). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-8-2018-0547_LT.html

Europos Parlamentas. (2007). *Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų padėties Europos Sąjungoje*. 2006 m. balandžio 26, Nr. 2006/2277(INI). Prieiga per internetą: https://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P6-TA-2007-0160+0+DOC+XML+V0//LT

Europos Parlamentas. (2013). *Europos Parlamento rezoliucija dėl neįgalių moterų*. 2013 m. gruodžio 11 d., Nr. 2013/2065 (INI). *Neįgalios moterys*, Nr. P7_TA(2013) 0579, Europos Sąjungos oficialusis leidinys C 468/128. Prieiga per internetą: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LT/TXT/?uri=CELEX:52013IP0579

Europos komisija.(2020). *Europos Sąjungos strategija dėl nusikaltimų aukų teisių 2020–2025 m*., 2020 m. birželio 24 d. Nr. COM (2020) 258, Belgija: Briuselis. Prieiga per internetą: https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-9178-2020-INIT/lt/pdf

Informatikos ir ryšių departamentas. *Duomenys apie ikiteisminio tyrimo įstaigose užregistruotus asmenis, nukentėjusius nuo nusikalstamų veikų, susijusių su smurtu artimoje aplinkoje (forma Nuk_dėl smurto-ITĮ).* Prieiga per internetą: https://ird.lt/lt/paslaugos/tvarkomu-valdomu-registru-ir-informaciniu-sistemu-paslaugos/nusikalstamu-veiku-zinybinio-registro-nvzr-atviri-duomenys-paslaugos/ataskaitos-1/nusikalstamumo-ir-ikiteisminiu-tyrimu-statistika-1

Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencija ir jos Fakultatyvus protokolas. (2010). *Valstybės žinios*, 2020 birželio 19 d. Nr. 71-356.

Kiškis, A., Justickaja, S., Uscila, R. ir Justickis, V. (2014). *Nusikalstamumas Lietuvoje ir jo prevencijos perspektyvos*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

Lietuvos Respublikos įstatymas dėl Jungtinių Tautų neįgaliųjų teisių konvencijos ir jos Fakultatyvaus protokolo ratifikavimo (2010 m. gegužės 27 d. Nr. XI-854). Valstybės žinios, 2010 m. birželio 10 d., Nr. 67-3350.

Lietuvos statistikos departamentas. (2020). *Policijoje užregistruoti pranešimai dėl smurto artimoje aplinkoje. Rodiklių duomenų bazė.* Prieiga per internetą: https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R0077#/>

Michailovič, I., Justickaja, S., Vaičiūnienė, R., Kalpokas, V. ir Visockas, E. *(*2019). *Veiksmingo policijos ir kitų suinteresuotų institucijų bendradarbiavimo link: smurto artimoje aplinkoje atpažinimo, pagalbos ir prevencijos modelis* (POSIB). Mokslo studija. Vilnius: Lietuvos teisės institutas.

Moterų informacijos centras. (2019). *Lietuvos gyventojų apklausa apie smurtą artimoje aplinkoje 2019 m. balandžio 12–26 d. Baltijos tyrimai*. Prieiga per internetą: http://www.kmimc.lt/wp-content/uploads/2019/09/Baltijos-tyrimų-pristatymas-1.pdf

Neįgalumo statistika ir dinamika. Lietuvos Respublikos socialinės apsaugos ir darbo ministerija. Prieiga per internetą: https://socmin.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/socialine-integracija/neigaliuju-socialine-integracija/statistika-2

Purvaneckienė, G., Venslovaitė, V., Stonkuvienė, I. ir Žiliukaitė, R. (2019). *Smurtas artimoje aplinkoje: prevencija, apsauga, pagalba, bendradarbiavimas*. Kokybinio tyrimo ataskaita. Vilnius. Prieiga per internetą: https://www.specializuotospagalboscentras.lt/tyrimai/

SafeLifes Report. (2017). Disabled survivors too: Disabled people and domestic abuse. *Spotlight report. Hidden victims*. Retrieved from: https://safelives.org.uk/sites/default/files/resources/Disabled%20Survivors%20Too%20CORRECTED.pdf

Smurtas prieš moteris. FRA – Europos Sąjungos pagrindinių teisių agentūra. (2014). *ES masto apklausa, apibendrinti rezultatai*. Austrija: Viena. Prieina per internetą: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra-2014-vaw-survey-at-a-glance-oct14_lt.pdf

Šumskienė, E., Augutienė, R., Jonutytė, J., ir Šumskas G. (2014). *Negalią turinčių moterų padėties tyrimas*. Sociologinio tyrimo ataskaita. Vilnius: Lygių galimybių kontrolieriaus tarnyba. Prieiga per internetą: https://www.lygybe.lt/data/public/uploads/2016/02/negalia-turinciu-moteru-padeties-tyrimas.pdf

U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistic. (2017). *Crime against persons with disabilities, 2009–2015 – statistical tables.* Retrieved from: https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/capd0915st.pdf

Uscila, R. (2005). *Viktimologijos pagrindai*. Vilnius: Nusikalstamumo prevencijos Lietuvoje centras, Mokslo aidai.

Domestic Violence: The Situation Assessment of Crimes Victims with Disabilities

Rokas Uscila

Law Institute of Lithuania, Ankštoji g. 1a, LT-01109 Vilnius, Lithuania, rokas.uscila@teise.org

Summary

The aim of this article is to reveal situation and level of the victimization of persons with disabilities in Lithuania, also to present the victimology characteristics of victims with disabilities and to formulate proposals, recommendations for the development of help and support system. The article presents an analysis of victims' statistics, still very fragmental data on the violent victimization of victims with disabilities, its prevalence, and dynamics for 2013–2019 years. The victimological discourse presents and analyses the victimization of victims, their risk and the likelihood of becoming victims. The emphasis is put on the situation of women with disabilities, which requires a review of the scope, specialization, and accessibility of services provided to victims. The research shows that the current practice of law enforcement institutions does not focus on the assessment of the situation of victims with disabilities, they remain unidentified, and so the latency of their victimization processes is extremely high. This is evidenced by the comparison of statistical data with international victimological research. Thus, there is an emphasis on the extremely high vulnerability of victims with disabilities, which should lead to more attention for this category of victims by identifying them, investigating and ensuring their protection, providing quality services and support.

Keywords: *victimological research, victimization of persons with disabilities, victims.*

Gauta 2020 06 11 / Received 11 06 2020
Priimta 2020 07 24 / Accepted 24 07 2020